

Az idegen akcentus elméleti előnyei

Huszthy Bálint

PPKE BTK Olasz Tanszék, MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest

huszthy.balint@gmail.com

Kivonat: Az akcentus az idegen nyelven való megszólalás szinte elmaradhatatlan kísérőjelensége, melyet a nyelvtanulók hibának tartanak, és általában igyekeznek minél jobban elkendőzni. A szinkrón fonológiai kutatások számára azonban az akcentus kimeríthetetlen adatforrás, ugyanis a beszélők többek között anyanyelvük fonológiájának produktív elemeit költöztetik át az idegen nyelvre. Az „akcentuselemzés” módszere L1 tanulmányozását tűzi ki célul L2 akcentusos ejtése alapján, ami kiegészítheti, alátámaszthatja vagy esetleg megcáfolhatja a korábbi eredményeket és feltételezéseket L1 szinkrón fonológiájával kapcsolatban. A tanulmányban az akcentuselemzés létjogosultságát előbb egy akcentusfelismerési kísérlettel igyekszem alátámasztani, majd a módszer elméleti megalapozása olvasható, melyet magyar és olasz beszélők jellegzetes akcentusából vett példákkal egészíték ki.

Kulcsszavak: idegen akcentus; produktivitás; idegennyelv-elsajátítás; akcentusfelismerés; akcentuselemzés

1. Az akcentuselemzés létjogosultsága

„És azt mondták Péternek: »Biztosan te is közülük vagy, hiszen a kiejtésed is elárul téged.«” (Mt 26,73)

Az idegen akcentusnak tudvalevőleg vannak gyakorlati hátrányai, hiszen a fenti bibliai idézetben szereplő, rejtőzködni kívánó Péter apostolt is azért fedezték fel, mert valószínűleg arámi akcentussal beszélt héberül. Tudományos szempontból azonban a hasonló hátrányok elméleti előnnyé fordíthatók.¹ Van ugyanis, aki profitálhat abból, hogy az emberek legnagyobb többsége nem tudhat tökéletesen elsajátítani egy idegen nyelvet: mégpedig a tudós, a tudósok között is elsősorban a nyelvész, közöttük pedig főleg az, aki hangtannal foglalkozik.

Az idegennyelv-elsajátítás (*second language acquisition*) a hatvanas évektől nőtte ki magát önálló elméleti tudományterületté, és igen gazdag szakirodalma van, sok kulcskérdésben azonban azóta sem született egyetértés a kutatói között

¹ Az idegen akcentus gyakorlati hátrányai persze nem mindig a beolvadás meghiúsulásával függenek össze. Az akcentus okozhat kölcsönös meg nem értést, félreértést, illetve bizonyos esetekben az akcentus a beszélő megítélésében, komolyan vételében is szerepet játszhat (Giles 1970).

(l. Doughty–Long 2003; VanPatten–Benati 2010; Kovács 2014). A számunkra leginkább releváns kérdés ezek közül az, hogy létezhet-e valóban tökéletes idegennyelv-elsajátítás, amelynek esetében az anyanyelvi beszélők korlátlan idő elteltével sem veszik észre, hogy a nyelvtanuló nem anyanyelvi beszélő. A szakirodalom mindössze a születésüknél fogva két vagy több anyanyelvűeket tartja egyöntetűen képesnek erre,² illetve azokat a gyermekeket, akik még egy bizonyos „kritikus periódus” beállta előtt sajátítják el az idegen nyelvet (l. Piske et al. 2001; Bhatia–Ritchie 2004; Gut 2009).³ Úgy tűnik, hogy a többiek számára az idegen nyelveknek legfeljebb csak megközelítően tökéletes elsajátítása lehetséges.⁴

A „tökéletlen” idegennyelv-tudás tehát természetes dolog, amit a kutatók ki is használnak: a nyelvtanulók hibáit elsősorban alkalmazott nyelvészeti, neuro- és pszicholingvisztikai, percpceiós, kontrasztív stb. szempontokból vizsgálják (l. Scovel 1969; Flege 1981; 1987; 1995; Major 1987; 2001; 2008; Altenberg–Vago 1983; Flege et al. 1995; Gut 2007; 2009; Chang–Mishler 2012; stb.). Ugyanakkor meglehetősen alulreprezentálnak számít az idegennyelv-elsajátítás területén egy egyébként evidens kutatási irány, amely arra az elképzelésre épül, hogy a nyelvtanulók visszatérő (főleg kiejtésbeli) hibái fontos nyelvelméleti információt kódolnak az anyanyelvükre vonatkozólag. A nem anyanyelvi kiejtés, vagyis az idegen akcentus (*foreign accent*) összetevőinek egy jelentékeny része ugyanis az idegen nyelv (L2) anyanyelvvel (L1) való interferenciájából származik, így a „rossz” kiejtés a nyelvtanulók anyanyelvéről adhat számunkra releváns információt. Az idegen akcentus tehát vizsgálható elméleti hangtani, és nem alkalmazott nyelvészeti szempontból is.

Érintőlegesen a kontaktológia és a jövevényszó-fonológia (*loanword phonology*) is foglalkozik olyan jelenségekkel, melyek L1 produktív fonológiájáról árulkodnak. Az ebben a tanulmányban bemutatott kutatási irány ezekhez képest annyiban jelent újdonságot, hogy célja kizárólagosan azoknak a jelenségeknek

² Valójában a születésüknél fogva két vagy több anyanyelvű beszélőknek is csak egy bizonyos részét; gyakori jelenség ugyanis a több anyanyelvűek körében, hogy egyik anyanyelvük dominánsá válik (többnyire a környezetükben elsődlegesen használt nyelv), és többi anyanyelvükön való megszólalásakor a domináns anyanyelv befolyására követnek el kiejtési hibákat (Bhatia – Ritchie 2004, 253).

³ A kritikus periódus (*critical period*) esetében szintén nincs egyetértés a kutatók között a pontos időszak meghatározásában, erre utal a bizonytalan „kritikus” jelző (Bhatia – Ritchie 2004, 32).

⁴ A szakirodalom ismeri a kései (vagy szerzett), illetve a másodlagos kétnyelvűség fogalmát, melyek egy idegen nyelv közel anyanyelvi elsajátítására vonatkoznak, ám mégsem jelentenek teljesen tökéletes nyelvtudást (Bhatia – Ritchie 2004, 13, 115, 168).

a kiszűrése, melyek az anyanyelv befolyására kerülnek az akcentusba, és így segíthetnek L1 szinkron fonológiájának behatóbb tanulmányozásában. Az idegen akcentus hangtani elemzése (a továbbiakban **akcentuselemzés**) tehát arra a hipotézisre épül, hogy L2 kiejtésében (többek között) L1 produktív hangtani folyamatai tükröződnek (l. Huszthy 2013). A beszélők jellegzetes akcentusának vizsgálata így új megvilágításba helyezheti anyanyelvük hangtanának tanulmányozását, alternatív módszert nyújthat vitás kérdések eldöntésére, illetve segíthet olyan jelenségek felderítésében, melyekre az anyanyelv anyaga csak korlátozottan ad lehetőséget.

Az akcentuselemzés ebben a tekintetben hasonlít a jövevényszótesztre (*loan-word test*), illetve a halandzsamódszerre (*nonce-test*). Az első esetben egy adott nyelv produktív fonológiai és fonotaktikai szabályszerűségeit jövevényszavak beépülési fázisain keresztül tesztelik (Boersma–Hamann 2009), a másodikban halandzsaszavak kiejtésével (Krämer 2009, 167–169). Az akcentuselemzés azonban hatékonyan kiegészítheti ezt a két módszert, amennyiben az idegen akcentus segítségével spontánabb minta készíthető a jövevényszótesztnél (amelynek esetében gyengíti a hatást az adott jövevényszavak használati gyakorisága, illetve esetleges lexikalizálódása), valamint a halandzsamódszernél is, hiszen az akcentuselemzés természetes nyelvek kiejtésén alapszik, míg a halandzsaszavas tesztek jellemzően a beszélők első reakcióit használják ki a kitalált szavakkal találkozáskor, ami növeli az esetlegesség kockázatát.

Az akcentuselemzés létjogosultsága ellen lehetséges úgy érvelni, hogy idegen nyelven való megszólaláskor a beszélők az adott nyelvet független entitásként kezelik, mintegy „kilépnek anyanyelvük bűvköréből”, hasonlóan a jövevényszavak kezeléséhez, melyek esetében az anyanyelvi szavakhoz képest szabadabb fonológiai megszorítások léphetnek életbe (Boersma–Hamann 2009). Az idegennyelv-elsajátítás szakirodalma számon tartja az ún. „köztes nyelv” (*interlanguage*) jelenségét, melyet a nyelvtanuló hoz létre a tanult nyelv és az anyanyelv (illetve a korábban tanult idegen nyelvek) elemeiből (Selinker 1972; Ioup–Weinberger 1987; Bent–Bradlow 2003; Costamagna–Giannini 2003). A kutatók között nincs egyetértés a köztes nyelv és az akcentus kapcsolatának meghatározásában, ám abban egyetértenek, hogy a köztes nyelv egyéni (idiolektális) jelenség, amely dinamikus és változó (Keys 2001). Az akcentuselemzés ellenben úgy tekint a köztes nyelvre, mint az idegen akcentus egyik alkotóelemére, és nem mint annak legfontosabb meghatározójára (vö. a tanulmány 2. pontjával). A módszer tehát az akcentus komplex jelenségéből igyekszik kiszűrni azokat a nem idiolektális megnyilvánulásokat, melyek során a beszélő egyértelműen anyanyelve produktív fonológiáját képezi rá az idegen nyelvre.

2. Az akcentus közelebbi meghatározása. Egy akcentusfelismerési kísérlet eredményei

Az *akcentus* latin eredetű vándorszó, melynek elsődleges jelentése a mai nyelvhasználatban „ejtésváltozat”. A kifejezésnek a legtöbb nyelven más jelentései is vannak, vonatkozhat például a szóhangsúlyra és az azt jelölő ékezetre, valamint általában a különböző természetű ejtésváltozatokat (dialektus, szociolektus, idegen akcentus stb.) sem különbözteti meg.⁵ Az akcentuselemzés szempontjából azonban kulcsfontosságú elválasztani egymástól az anyanyelvi (dialektális akcentus) és a nem anyanyelvi (idegen akcentus) változatokat, hisz a módszer során nem anyanyelvi ejtémódok alapján következtetünk az anyanyelvire. Az azonban nem egyértelmű, hogy ezt a különbségtételt milyen eszközökkel lehet megtenni.

A dialektális akcentust és az idegen akcentust objektív hangtani szempontok szerint lehetetlen egymástól pontosan elkülöníteni, a beszélők mégis képesek lehetnek arra, hogy spontán módon különbséget tegyenek anyanyelvük natív és nem natív ejtémódjai között. Az akcentusfelismerésnek több rétegét is meg lehet állapítani: minél közelebbi az akcentus behatárolása, annál nagyobb szerepet játszik a felismerésben a beszélők műveltsége, tapasztalata. Az akcentuselemzés szempontjából ellenben csak a legalapvetőbb percepciók megkülönböztetés releváns, vagyis hogy a kiejtést az alany anyanyelvinek vagy nem anyanyelvinek érzi: ebben pedig a módszer alapfeltevése szerint a tapasztalatok mellett az anyanyelvi kompetencia is szerepet játszik. Ilyenformán a natív–nem natív különbség eldöntése benyomáson alapszik, ami mégiscsak a hangtannal hozza összefüggésbe a kérdést. A döntésben valószínűleg nem partikuláris fonetiko-fonológiai tényezők (pl. hangminőség, hanglejtés stb.) játszanak szerepet, hanem az, hogy az összbenyomás kiváltja-e az idegenségérzetet a hallott beszéd alapján, grammatikailag hibátlan beszédprodukciónak esetén is.⁶

⁵ Magyarul érdekes módon nem áll fenn ez a többértelműség: az *akcentus* egyjelentésű szó, mely kizárólag a nem anyanyelvi ejtésváltozatokra vonatkozik, míg az anyanyelvi területi változatokra pl. a *nyelvjárás*, *tájszólás* stb. kifejezésekkel szokás utalni. Az idegen nyelvre való lefordíthatóság okán mégis pontosítani fogom az *akcentus* szót a tanulmányban, még ha a magyar nyelvű szöveg ezt nem is kívánná meg: a natív változatokra a területi különbséget jelölő „dialektális akcentus” terminussal utalok, melybe a sztenderd változatok is beletartoznak, ezzel áll ellentétben (és képez dichotómiát) az „idegen akcentus”.

⁶ A pontos hangtani különbségtétel tehát lehetetlen az idegen akcentus és a dialektális akcentusok között, mert ugyanolyan különbségek anyanyelvi változatok között is fennállnak; a natív és a nem natív akcentusok ellentétét mégis szükséges megállapítani az akcentuselemzés módszerének elfogadásához.

Az anyanyelvi és nem anyanyelvi ejtémódok ilyen típusú elkülönítésére nem sikerült szakirodalmi előzményeket találnom, ezért a különbségtétel megállapítására egy akcentusfelismerési kísérletet dolgoztam ki magyar anyanyelvű beszélők számára. A kísérlet során a résztvevőknek hét tíz másodperces szöveget kellett meghallgatniuk, melyeken három magyar nyelvjárási beszélő (egy székely, egy palóc és egy csángó) és négy nem magyar anyanyelvű beszélő szólalt meg magyarul (egy angol, egy olasz, egy orosz és egy japán). A kiválasztott külföldi adatközlők gyorsan és folyékonyan beszélnek magyarul, és grammatikai hibát nem ejtenek a kijelölt szövegrészlet elmondása során.⁷ Emellett az akcentusok ismertsége is szempont volt, így két „közismertebb” akcentusú (angol és orosz), egy kevésbé ismert (olasz) és egy szinte teljesen ismeretlen akcentusú (japán) személy kiejtése került a kísérletbe.⁸ A nyelvjárási beszélők ellenben, akik három igen „karakteres” magyar nyelvjárási területről kerültek ki, nagyon erős dialektusban beszélnek a felvételeken.

A kísérletben három harmincfős korcsoport, összesen 90 személy vett részt: ötödik osztályos diákok (átlagéletkoruk 11 év), kilencedik osztályos diákok (átlagéletkoruk 15 év), valamint értelmiségi háttérű felnőttek (a legfiatalabb 18, a legidősebb 65 éves, átlagéletkoruk 33 év).⁹ A résztvevők nagyjából azonos dialektális háttérrel rendelkeztek: a gyerekek Budapesten vagy vonzáskörzetében nőttek fel; a felnőttek ugyan nem mind ott születtek, de huzamosabb ideje a főváros környékén élnek. A 11 évesek egy, a 15 évesek két idegen nyelvet tanulnak (angolt és németet vagy olaszt vagy franciát), a felnőttek esetében változó volt az idegennyelv-ismeret (mind tanultak angolul vagy németül, egy részük oroszul is).

A résztvevőknek a szövegek egyszeri meghallgatása után meg kellett jelölniük, hogy magyar vagy nem magyar anyanyelvű beszélőket hallanak, és fakultatívan tippelniük kellett a megszólalók hovatartozására, illetőleg anyanyelvére vagy anyadialektusára is. Előfeltevésem szerint a három korcsoport nagyjából azonos arányban különbözteti meg a natív és nem natív ejtémódokat, csupán

⁷ A kísérletben olyan tíz másodperces szövegrészletek szerepeltek, melyek témája nem áruklodik a beszélők hovatartozásáról, így az alanyok csak a kiejtés hangtani tényezői alapján tájékozódhattak. (Az adatközlők egyébként tetszőleges szövegeket mondtak, melyek különböző spontán beszélgetésekből voltak kivágva.)

⁸ A felvételeket saját gyűjtésekből, illetve az interneten nyilvánosan elérhető interjúkból válogattam ki.

⁹ A kísérleti alanyok a piliscsabai Páduai Szent Antal Iskola és az ELTE Trefort Ágoston Gyakorló Gimnázium diákjai és tanárai közül kerültek ki (akiket további értelmiségi háttérű felnőttek egészítettek ki), ezúton szeretném megköszönni a kísérlet valamennyi résztvevőjének segítségét.

a beszélők lokalizálásában vártam különbséget az idősebbek javára. A kísérlet eredményei azonban csak részben igazolták az előzetes elvárásaimat. Az alábbi táblázatban ismertetem az összesített eredmények számunkra releváns részét.

1. ábra: Az akcentusfelismerési kísérlet eredményeinek összesítése

Beszélő	11 évesek	15 évesek	Felnőttek	Hovatartozás (a 3 legtöbbször előforduló tipp)
angol	47% magyar	10% magyar	7% magyar	21 német, 15 angol, 4 afrikai
csángó	67% magyar	83% magyar	97% magyar	23 cigány, 21 erdélyi, 11 csángó
olasz	80% magyar	20% magyar	23% magyar	6 olasz, 4 angol, 4 erdélyi
japán	73% magyar	80% magyar	67% magyar	8 alföldi, 8 szláv, 7 palóc
székely	77% magyar	87% magyar	100% magyar	19 székely, 8 erdélyi, 5 palóc
palóc	87% magyar	90% magyar	100% magyar	24 palóc, 5 székely, 4 alföldi
orosz	23% magyar	10% magyar	3% magyar	13 szláv, 11 orosz, 5 kínai

A táblázat százalékos megoszlásban ábrázolja, hogy hányan vélték magyar anyanyelvűnek a megszólalókat (egy szavazat 3,3%-ot tesz ki), a százalékarányok fel nem tüntetett hányada értelemszerűen a nem magyar anyanyelvű voksokat jelenti. A táblázat utolsó oszlopában a hovatartozás-tippeket a három korcsoport összesítésével adtam meg, minthogy ez csupán kiegészítő információt jelent. Erre a kérdésre rendkívül sokféle válasz született (ráadásul sok esetben a mezőt bizonytalanságból üresen hagyták), melyek közül a három legtöbb szavazatot kapott eredmény szerepel a táblázat soraiban. A pontos válaszok többsége a felnőtt korcsoportból került ki (a 86 pontos válaszból 59), míg a legkisebbek csak elvétve találták el a beszélők anyanyelvét (ők az esetek 70%-ában üresen hagyták ezt a mezőt).¹⁰ A hovatartozás-tippeket tehát beigazolták az előzetes elvárásokat, az idegen akcentus és a nyelvjárások elkülönítése azonban nem teljesen.

A várttal ellentétben végül számottevő különbség rajzolódott ki a három korcsoport között a natív és nem natív kiejtés megítélésében. A 11 éves korosztály nem tudott egyértelmű különbséget tenni anyanyelvi és nem anyanyelvi

¹⁰ A pontos tippek mellett számos „megközelítőleg jó” válasz is érkezett, például az angol adatközlőt a legtöbben németnek vélték (többek között a zöngétlen mássalhangzók aspirációjáról következtethettek a magyarok számára általában az angolnál ismertebb német akcentusra), a székely és a csángó beszélőhöz sokan „erdélyi”-t írtak (a csángók ugyan nem a történeti Erdély területén élnek, de az asszociáció mégis jó), míg az oroszhoz szlávot.

ejtémódok között, néhányan például minden megszólalót magyarnak jelölték az adatlapon, és panaszkodtak, hogy „nem is szerepeltek külföldiek”. Ennek ellenére 77%-uknak sikerült az orosz beszélőt nem magyarként azonosítani, és eggyel több, mint a csoport fele felismerte az angol beszélő idegen akcentusát is. Azonban a számukra ismeretlen akcentusú külföldieket (az olaszt és a japánt) többségében magyarnak jelölték, sőt nagyságrendileg hasonló arányban jelölték magyar anyanyelvűnek a székely és a palóc beszélőt is. A csángó adatközlő hangját ellenben a csoport egyharmada idegen akcentusnak tüntette fel, ezzel a csángó lett a „harmadik legkevésbé magyar” beszélő a 11 évesek számára. Ennek a korosztálynak az eredményei azért is érdekesek, mert 11 éves korra a nyelvi kompetencia már kialakul, ellenben idegen nyelvvel csupán egy éve ismerkednek a diákok, mégis több beszélő hangja kiváltotta számukra az idegenségérzetet.¹¹ A csoport által produkált heterogén eredmények egyik tapasztalata az, hogy újra el kell végeztetni a kísérletet kisgyerekekkel, ám számukra meghatározott pontosabb előfeltevésekkel és kondíciókkal.¹²

A 15 évesek csoportja már jóval egyértelműbb különbséget tudott tenni a 11 évesekhez képest: a japán kivételével itt nagyságrendi százalékos különbség rajzolódik ki a magyar és a nem magyar beszélők között (még a számukra teljesen ismeretlen olasz akcentus idegenségét is meg tudták határozni). Ez a különbség a felnőtteknél még tovább nő; ők főleg a magyar beszélőket tudták egyértelműen megkülönböztetni: így a palócot és a székelyt mindannyian, a csángót pedig egy híján mind magyar anyanyelvűnek jelölték. A japán beszélő megítélésének szempontjából ez releváns információ, mert míg a magyar adatközlők besorolásában egyértelmű döntés született, a japánt a felnőttek egyharmada idegen akcentusúnak jelölte (bár senki nem találta el az anyanyelvét), amivel egyértelműen kilóg a magyar kiejtések közül.¹³ Eszerint az idegenségérzet az ismeretlen idegen akcentusokban is felismerhető, egyéni tapasztalatoktól függetlenül is.

Ha kontinuumban szemléljük a százalékos eredményeket, a következő tendencia rajzolódik ki a három korcsoport összesítésével, az egyre magyarabbnak

¹¹ A legtöbb 11 éves résztvevő hátrányos helyzetű (szerény anyagi háttérű nagycsaládból származik), ezért számottevő utazási tapasztalata sincs, ami más nyelvekkel, nyelvjárással való találkozást jelenthetne.

¹² A kísérlet eleve nem gyerekek számára lett kidolgozva, csak rendelkezésre állt egy 11 éves korosztály, ezért velük is elvégeztem.

¹³ A japán beszélő magyarnak gondolását akcentusa ismeretlenségével magyarázom, továbbá azzal, hogy az adatközlő megtévesztően jól beszélt magyarul, és több olyan nyelvi elem is szerepelt a szövegrészletében, melyek magyar dialektusokban is előfordulnak, pl.: *volt* → *vót*, *szokni* → *szoknyi*, valamint a rövid *a* [v] helyett rövid *á*-t [a] ejtett, ami miatt többen palócnak hitték.

vélt ejtés mód felé haladva: orosz » angol » olasz » japán » csángó » székely » palóc. Mindez valószínűleg összefügg az egyes ejtés módok ismertségével, illetve az akcentusok markánsságával (az utóbbi fogalom megítélése ugyan cseppet sem objektív, de mint láttuk, az idegen és a dialektális akcentus közötti különbségtétel sem az). További arányosságok is megállapíthatók a három korcsoport eredményei között. A két leginkább idegen akcentusúnak tartott beszélő, az angol és az orosz esetében fokozatosan csökken a magyar voksok aránya a felnőttek felé haladva; míg a három magyar anyanyelvű beszélő esetében (palóc, székely, csángó) ugyanez az arány fokozatosan nő. A műveltségnek, tanultságnak, egyéni tapasztalatoknak tehát nemcsak az akcentus lokalizálásában van szerepe, hanem általános felismerésében is. Emellett viszont az is megállapítható, hogy egy akcentus idegenként való besorolásához nem feltétlenül van szükség az akcentus ismeretére, tehát a döntést az anyanyelvi kompetencia vagy egyéb tényezők is befolyásolják. További érdekesség, hogy az idegen akcentusokat a résztvevők olykor magyar dialektusokhoz sorolták (az olaszt és az angolt például többen erdélyinek írták, a japánt pedig palócnak és alföldinek). Ez arra enged következtetni, hogy a natív és a nem natív kiejtés nem áll kiegészítő eloszlásban, még ha ellentétes is a két jelenség: az idegen akcentus tartalmazhat L1 nyelvjárásaiból származó (vagy arra jellemző) elemeket, amik lassíthatják az idegenségérzet észlelését.¹⁴

A kísérlet résztvevőinek volt lehetőségük a szövegek másodszeri meghallgatására is (ekkor piros tollal korrigálhatták az elsőre beírt jelöléseket, az 1. táblázat ugyanakkor csak az első hallásra beírt eredményeket tartalmazza). A 11 évesek érdekes módon nem javították a téves eredményeiket a második meghallgatás után sem: akiket előtte magyar anyanyelvűnek véltek, azokat továbbra is magyaroknak jelölték meg, és fordítva.¹⁵ A 15 évesek és a felnőttek ellenben többen is korrigálták az olasz és a japán adatközlő magyarnak jelölését. Ezek szerint a kevésbé ismert vagy kevésbé markáns akcentusok esetén nem elég tíz másodperc az akcentusos ejtés felismeréséhez. Hosszabb részlet alapján

¹⁴ Ez összefügg azzal a tapasztalattal, hogy egy idegen akcentus bizonyos ideig „elrejtethető” az anyanyelvi beszélők elől, ha egy helyi nyelvjárás elemei elkendőzik. Északolaszok például gyakran olasz anyanyelvűnek vélik azokat a magyar olasz szakos diákokat, akik huzamosabb időt töltenek Dél-Olaszországban, és így „déliesen” beszélnek olaszul, bár magyar akcentussal. Az akcentus nyelvjárás mögé bújtatása azonban hosszú távon nem működőképes, az idegenséget a helyiek idővel mindenképpen észreveszik (Huszthy 2016c).

¹⁵ Bár az ismételt kísérlet már kevésbé volt kontrollált a kisgyerekek esetében, ugyanis a legtöbben elvesztették a türelmüket a másodszeri meghallgatáskor, ezért is lehet szükség újabb felmérésre az ő esetükben.

azonban már biztosabban felismerhető az idegen akcentus, még ha lokalizálni nem is sikerül.¹⁶ Mindez azt jelenti, hogy a műveltség és az egyéni tapasztalatok mellett mégiscsak van szerepe az idegen akcentus felfedezésében az anyanyelvi kompetenciának is.

Az imént bemutatott kísérlet alapján összességében elmondható, hogy az akcentusos ejtés (*foreign accentedness*, l. Munro 2008) jelensége benyomáson alapszik, és teljesen objektív módszerekkel nem mérhető. A jelenség meglétének felismerését és mértékének megítélését a műveltség, egyéni tapasztalatok, valamint az anyanyelvi intuíció egyaránt meghatározzák. Sok nyelvi és nem nyelvi tényező is befolyásolhatja a felismerést, ám pusztán hangtani elemek alapján is el lehet dönteni, hogy egy kiejtés natív vagy nem natív. Ehhez azonban megfelelő időnek kell eltelnie, ami közismertebb (illetve markánsabb) akcentusok esetén lehet tíz másodpercnél is kevesebb, kevésbé ismert, nem markáns vagy dialektális elemekkel elfedett akcentusokkal találkozáskor azonban jóval hosszabb időt is jelenthet.

3. Az akcentus hangtani összetétele

Az akcentust számos nyelven belüli és nyelven kívüli tényező alkothatja (a grammatikai elemekért l. Major 2001; Munro–Derwing 2011; a szociális és egyéb tényezőkért l. Flege et al. 1995; Hansen Edwards 2008), az akcentuselemzés szempontjából azonban csak a hangtan releváns, azon belül is inkább a fonológia, mint a fonetika. A fonetikai összetevők (mint például a magánhangzók formánsai) ugyan kevésbé befolyásolhatók tudatosan, a fonológiai folyamatok (mint például a törlés, a betoldás és a hasonulás) mégis jobban árulkodnak az idegen akcentusról, és az anyanyelv rendszerét is jobban tükrözik. Ennek fő oka, hogy a fonetikai különbségek graduálisak, míg a fonológiai különbségek kategorikusak (Kager 1999, 5). Az apróbb hangminőségbeli különbségeket a beszélők sokszor nem is veszik észre (azokat a percepció is nyelvspecifikusan befolyásolhatja), valamint a nyelvjáráásokban is éppúgy megjelennek, mint az idegen akcentusban; míg a fonológiai jelenségek könnyebben azonosíthatók, és egyformán működhetnek egy-egy nyelv egyébként jelentős fonetikai különbségeket felmutató nyelvjárásaiban is (ezzel fogunk találkozni például az olaszok idegen akcentusának esetében, l. 4.3. pont).

¹⁶ Ahogy a 14. lábjegyzetben szereplő olaszok is felismerték a magyar diákok dialektális elemekkel keveredő idegen akcentusát, bár olykor igen hosszú idő elteltével (Huszthy 2016c).

Az akcentus hangtani összetevőinek jelentős részét ún. transzferjelenségek alkotják: *transzferen* a kutatók az anyanyelv és a korábban tanult idegen nyelvek bizonyos elemeinek „átköltöztetését” értik az újabban tanult idegen nyelvre (l. Hansen Edwards–Zampini 2008, 2–3). Az akcentuselemzés szempontjából a transzfer fogalma túl általános, ezért a következőkben kigyűjtöm azokat a jelenségeköröket, melyek a módszer szempontjából leginkább relevánsak, a fonetikától a fonológia irányában haladva. Az idegen akcentust alkotó hangtani tényezők ugyan nyelvenként eltérnek, elméleti szempontból mégis szükséges számba venni azokat az összetevőket, amelyek leginkább alkalmasak arra, hogy L1 szinkrón hangtanának elemzéséhez hozzájáruljanak. Az itt következő elméleti összegzést – amely egyúttal az akcentuselemzés egy javasolt munkamenetét tekinti át – a 2. pont kísérletében szereplő akcentusokból vett gyakorlati példákkal fogom illusztrálni.

3.1. Hanghelyettesítések

Flege (1987) három csoportba sorolja azokat a hangokat, melyek a nyelvtanuló számára egy idegen nyelvben feltűnnek anyanyelve hangkészletéhez képest: így „azonos”, „hasonló” és „új” hangokat különböztet meg.¹⁷ A transzferjelenségek egyik alaptípusa, a **hanghelyettesítés** folyamata során a beszélők az L2-ben szereplő új és hasonló hangokat anyanyelvük hangjaival helyettesítik, illetve megkísérik elsajátítani, amivel olyan, szintén új hangokat hoznak létre, melyek megközelítik az adott L2-hang akusztikus szerkezetét.¹⁸ Alapvetően fonetikai jellegű „hangcserékről” lesz tehát szó, melyek L1 hangkészletének L2-vel szembeni hiányaiból fakadnak. A hanghelyettesítést azonban nemcsak fonetikai, hanem fonológiai tényezők is befolyásolhatják, és utóbbiak lesznek igazán fontosak az akcentuselemzés szempontjából.

Magas szintű nyelvtudás esetén az „új” és a „hasonló” hangok (amelyek tehát L1 hangkészletéből hiányoznak) fonetikai alapú helyettesítése általában mérsékelt, a nyelvtanulók képesek lehetnek (megközelítőleg) elsajátítani L2

¹⁷ A három csoport akusztikai szempontból vitatható (talán elég lenne csak kettőt feltételezni: „hasonló” és „új” hangokat), hiszen szerkezetüket tekintve nemigen fordulnak elő teljesen azonos hangok különböző nyelvekben, ám percepciósan az akusztikailag enyhén különböző hangok is sokszor azonosnak foghatók fel.

¹⁸ Az ilyesféle „köztes hangok” leginkább a korábban már említett **internyelv** jellemzői, ám ezek is árulkodhatnak az anyanyelv hangtanáról, hiszen a nyelvtanulók az anyanyelvi hangkészlet felől közelítenek az idegen nyelv új hangjai felé.

„legidegenebb” hangjait is. A hangok fonológiai eloszlását tekintve azonban ugyanolyan helyettesítési hibákat követhetnek el, mintha azokat meg sem tanulták volna kiejteni. Ennek megfelelően az „új” és a „hasznó” hangok mellett az „azonosak” is éppúgy helyettesítésre kerülhetnek az akcentusban, fonológiai szerepüktől függően. Ha egy hang például csak röviden szerepel egy nyelvben (mint a magyarban az *a* [ɒ] és az *e* [ɛ]), a beszélők L2 ugyanolyan minőségű hosszú hangjait L1 hosszú megfelelőivel helyettesíthetik be (a magyarok például *á*-val [a:] és *é*-vel [e:]). Hasonlóképpen, ha például egy hang csak hangsúlyos szótagban szerepelhet egy nyelvben (mint az olaszban az [ɛ] és az [ɔ]), L2 ugyanolyan minőségű hangsúlytalan hangjait azok L1 hangsúlytalan megfelelőivel helyettesíthetik be a beszélők (az olaszok például [e]-vel és [o]-val). Az utóbbi példákban a hanghelyettesítés oka tehát nem fonetikai (vagyis nem az adott hang hiánya L1 hangkészletében), hanem fonológiai (vagyis az L1 hangkészletében is szereplő L2-hang jellemző eloszlásának különbsége). Az efféle hanghelyettesítések igen hasznosak lehetnek az akcentuselemzés szempontjából, mert L1 szinkrón fonológiájáról árulkodnak.

Fonológiai alapú hanghelyettesítésekre a 2. pontban bemutatott kísérlet akcentusaiból is hozhatók apróbb példák. A három legszélsőségesebb artikulációjú magánhangzó, az /i/, az /u/ és az /a/ a legtöbb nyelv hangkészletében jelen van, mégis ugyanúgy helyettesítve lehetnek az akcentusos ejtés során, mint egy L1 hangkészletéből hiányzó hang, attól függően, hogy milyen fonológiai tényezők befolyásolják az eloszlásukat az adott nyelvben, illetve hogy fonémaértékűek-e. A kísérlet angol beszélője például a magyar rövid /i/-t sokszor „visszahúzott nyelvgyökkel”, [ɪ]-ként ejtette, míg a hosszú /i/-t enyhén diftongizálta: (magy.) [i] → (ang.) [ɪ], (magy.) [i:] → (ang.) [ɪj]. Az adatközlő feltételezhetően a magyar magánhangzók közötti hosszúsági kontrasztot a germán nyelvekre jellemző [±ATR] oppozícióval „helyettesítette be”.¹⁹ Az olasz adatközlő szintén olyan magyar magánhangzókat helyettesített az akcentusában, melyek mindkét nyelv hang- és fonémakészletében szerepelnek, csak más az eloszlásuk: ezek a nyílt-középállású palatális [ɛ] és a zárt-középállású palatális [e]. Az olasz fonológiában az [ɛ] nem szerepel hangsúlytalan szótagban, amivel a beszélő valószínűleg tisztában is volt, mert figyelt a magyar hangsúlytalan [ɛ]-kre, kétszer azonban így is elvétette (pl. a hangsúlytalan *egy* [ɛʃ:] névelőt zárt [e]-vel ejtette: [ɛʃ:ə]).

¹⁹ Az [±ATR] (*advanced tongue root*) mint fonológiai kontraszt a magánhangzók „feszességével” kapcsolatos. Bizonyos nyelvekben (pl. egyes nyugat-afrikai és germán nyelvekben) a hasonló artikulációjú magánhangzók a nyelvgyök előretoltsága, ill. visszahúzotttsága szempontjából is oppozícióban állhatnak, pl.: [i]-[ɪ], [u]-[ʊ] (Ladefoged–Maddieson 1996, 300).

A mássalhangzók esetében is felfedezhető fonológiai alapú hanghelyettesítés: például a /p, t, k; b, d, g/ zárhangok jelen vannak a legtöbb nyelv hangkészletében, a beszélők mégis helyettesíthetik őket akcentusukban. Az angol beszélő a magyar zöngétlen zárhangokat többnyire aspiráltan ejtette (főleg a /t/-t, ami néha affrikálódott is: (magy.) [t] → (ang.) [tʰ], [tsʰ]), míg a zöngéseket enyhén zöngétlenítette (pl.: (magy.) [g] → (ang.) [ǰ]), engedve az angol laringális fonológia befolyásának (Honeybone 2012).²⁰ A japán beszélő egy alkalommal /l/-ként ejt egy /r/-t a magyar *egyszerű* szóban: (magy.) ['eCsery:] → (jap.) ['eʃely]. Ennek a helyettesítésnek a hátterében ugyancsak fonológia áll: a japán hangkészletben ugyan a laterális [l] és az egyperdületű [r] is megtalálható, a két mássalhangzó különbsége nem fonemikus (szabad variánsok), ami gyakori l ~ r cseréhez vezet a japán akcentusban (Ladefoged–Maddieson 1996, 243).

Következésképp a hanghelyettesítések vizsgálatakor nemcsak L1 és L2 hangkészletét szükséges összevetni az akcentuselemzés során, hanem azt is érdemes megvizsgálni, hogy a két nyelv „azonos” vagy „hasonló” hangjai egyaránt fonémaértékűek-e, illetve disztribúciójuk mutat-e különbséget.

3.2. Fonológiai folyamatok

A tisztán fonológiai tényezők hatására létrejövő akcentuselemeket nem hanghelyettesítésnek fogjuk hívni a továbbiakban, mert nem egy-egy hang másikkal való helyettesítéséről lesz szó. Ebben a pontban a hangok fonológiai folyamatok hatására történő törlését, betoldását és átalakulását fogjuk elemezni. Ezek után a szótagszerkezet akcentusra való hatásai (3.3. pont), végül pedig szegmentumonkon túli, főleg prozódiai jellegzetességek (3.4. pont) kerülnek sorra.

A törlés folyamata a 2. pont kísérletének akcentusaiban leginkább a magyar hosszú mássalhangzókat és a mássalhangzó-kapcsolatokat érintette. A magyar nyelv fonotaktikája sok más nyelvhez képest meglehetősen toleráns mássalhangzók csoportosulásaival kapcsolatban, valamint morfémán belüli hosszú mássalhangzók (gemináták) is előfordulnak, ami viszonylag ritka jelenség a nyelvekben (l. Siptár–Törkenczy 2000, 19). A geminátákat például az angol

²⁰ A **laringális realizmus** (Honeybone 2012) irányzata szerint a legtöbb germán nyelvben megfigyelhető zárhang-aspirációnak fonológiai okai vannak: a laringális oppozíció nem zöngés-zöngétlen, hanem aspirált-aspirálatlan alapon történik. A mélyszerkezetet tekintve nincs is zöngés zörejh hang az így működő nyelvekben, egyes zörejh hangok fonetikai okokból zöngésedhetnek utólag, például interszonoráns környezetben (Balogné Bérces 2017). Esetünkben ez lehet az oka a magyar zöngés zárhangok „angolos” zöngétlenítésének, valamint a zöngétlenek aspirálásának.

beszélő jellemzően rövidítette akcentusában, pl.: *ott ültem* (ang.) [ot'yłt^hem], *addig* (ang.) [ˈɒdiɡ], *nem tudtam* (ang.) [nɛmt^hutɒm] stb. A degemináción túl egyszer mássalhangzók találkozását is egyszerűsítette: *tényleg* (ang.) [t^heleŋ]. Ugyan a *tényleg* szó ejtésében spontán beszédben magyarul is előfordul a *nyl* kapcsolat részleges feloldása, főleg az *ny* szokott gyengülni (pl. *j-vé*) vagy hasonulni az *l*-hez (pl. *téllég*), az angol beszélő azonban az *ny*-t teljesen törölte a kiejtésében, és semmilyen elemmel nem pótolta, ami idegenszerűvé tette a kiejtését.

A japán beszélő a *volt* szóban szereplő *lt* kapcsolatból törölte az *l*-t, a helyét azonban pótlónyúlással kitöltötte, így a magyar dialektális [vo:t]-hoz hasonló alakot ejtett. Szintén a japán fonotaktika hatására (mely szigorúan korlátozza a mássalhangzó-kapcsolatok megjelenését) egyszerűsödhetett kiejtésében a fentebb említett *egyszerű* (jap.) [ɛtsɛly] szó *gysz* kapcsolata egy rövid [ts]-vé, míg a magyarban általában hosszú [ts:]-vé olvad össze vagy zöngésségi hasonulás után megmarad *tysz* [cs]-ként.²¹ Az előzőekkel ellentétben, azokban a mássalhangzó-kapcsolatokban, melyekben a magyar fonológia jellemzően töröl, a törlés elmaradása vezethet akcentuselemhez. Ilyen például a gemináták mássalhangzóval való találkozása, amely a magyarban degeminációval jár (Siptár–Törkenczy 2000, 88), az olasz fonológiában azonban nem, ami az olasz beszélő kiejtésében is előfordult a *bankkal* szóban: (ol.) [ˈbɒŋkːɒl]. Ez az akcentuselem marginálisnak tűnhet, mégis több kísérleti alany észrevette, és megjegyezte, hogy a beszélő valamiért furcsán ejtette a *bankkal* szót.

Különböző fonológiai folyamatok interferenciája révén nemcsak a törlésekre lehet számítani az idegen akcentusban, hanem olyan hangbetoldásokra is, melyeket a célnyelv fonológiája nem indokol. A kísérlet adatközlői közül az olasz alkalmazta a legtöbb betoldást, ami összhangban van azzal a megfigyeléssel, hogy a szinkrón olasz fonológia előnyben részesíti a betoldásos folyamatokat a törlésekkel szemben (Huszthy 2015; 2016a; 2016d). A leggyakrabban betoldott hang egy svá-jellegű semleges magánhangzó, melyet az olasz beszélő csaknem minden mássalhangzóra végződő fonológiai szó után beszúrt, pl.: *élek* (ol.) [ˈe:lɛkə], *akkor* (ol.) [ˈɒːkːɒrə]. Egy szótagú szavak esetén az olasz a mássalhangzót is megnyújtotta a svá előtt, így kétszeresen alkalmazott betoldást, pl.: és (ol.) [ɛːfːə], *is* (ol.) [iːfːə], *egy* (ol.) [ɛːfːə]. A szóvégi svá-betoldás igen gyakori a szinkrón olasz fonológiában, minthogy az olaszban, fonotaktikai okokból, alapvetően nincsenek mássalhangzóra végződő szavak. A jelenség további kiváltója a szigorú „kódafeltétel” (*coda condition*): az olasz szótag kódjában nem szerepelhet – nem gemináta részét képező – zörejang (Krämer 2009, 138),

²¹Ugyanebben a szóban a szóvégi *ű* is megrövidül, amit ugyancsak lehet törlésként elemezni.

így az idegen nyelvi kódamássalhangzók gyakran átszótagolódnak az olasz akcentusban, az újonnan született szótag magját pedig a legjelöletlenebb magánhangzóval, a svával töltik ki az olaszok.²² Az egy szótagú szavaknál tapasztalt mássalhangzónyúlást ezen kívül a minimális szó követelménye is indokolja, melynek értelmében egy fonológiai szó nem lehet kisebb egy prozódiai lábnál, ami az olaszban két mora (Krämer 2009, 198). Ezeket a megfigyeléseket az olasz akcentus elemzése újabb érvekkel támasztja alá.

Egy alkalommal a japán beszélő is alkalmazott az olaszéhoz hasonló svábetoldást, a *meg kell szokni* kifejezésben: (jap.) [ˈmɛkːel ˈsokɔ̃ni], ahol a svá mássalhangzó-torlódást oldott fel (bizonyára a japán fonotaktika interferenciájára, amely szigorúan korlátozza a mássalhangzók csoportosulását, l. Kager 1999, 131). A *szokni* szóban az adatközlő még egy változtatást végrehajtott a magyar kiejtéshez képest, ugyanis palatalizálta az *i*-t megelőző nazálist (/ni/ → [ɲi]): ez a folyamat /j/-betoldásként és hasonulásként is értelmezhető. Hasonló palatalizációt alkalmazott az orosz beszélő is több *i*-t és *e*-t megelőző mássalhangzó esetében, pl.: *kérdeztem* (or.) [kʲɛrdɛstɛm], *kiabálni* (or.) [kʲɪbɑːlnʲɪ], *tilos* (or.) [tʲiːloʃ], ami az orosz fonológia egy igen produktív vonásának transzfere.

A palatalizáció egyúttal átvezet minket a fonológiai jelenségek harmadik csoportjának tárgyalásához: a törléses és betoldásos folyamatokon kívül ugyanis a hangok spontán vagy környezetfüggő átalakulása is megjelenhet az akcentusban (pl. leníció, fortíció vagy hasonulás). A kísérlet bizonyos akcentusaiban egyes magánhangzók például leníciónak voltak kitéve: az angol és az orosz beszélő kiejtésében néhány gyenge prozódiai pozícióban lévő hangsúlytalan magánhangzó svává gyengült, pl.: *tőle* (ang.) [tʰøːlə], *maradtam* (ang.) [mɔrɒtʰəm], *a fotelben* (ang.) [əˈfotɛlben]; *azt mondta* (or.) [ˈbʲsmontə] stb. A leníció a mássalhangzókat is érintheti (bár erre nem volt példa a kísérlet akcentusaiban), bizonyos nyelvekben vagy dialektusokban a mássalhangzók környezetüktől függően zengősebbé válhatnak, például intervokális helyzetben a zárhangok réshanggá, a zöngétlen zörejhangok zöngéssé (a nyugati újlatin nyelvekben mindkét esetre számos példa akad, l. Krämer 2009, 28–29). A leníció ellentéte a fortíció, melynek során egy szegmentum bizonyos hangkörnyezetben veszt zengősségéből, így „erősebbé” válik: ide sorolható többek között a szóvégi

²² A svával való szótagmagkitöltés az utóbbi évtizedek vívmánya, korábban különböző minőségű magánhangzók kerültek a szó végére, melyek számos jövevényszóban lexikalizálódtak is, pl.: (ang.) *beefsteak* 'bifsztek' → (ol.) *bistecca*, (ang.) *job* 'munka' → (ol.) *giobba*, (ang.) *stamford* 'egy szövetfajta' → (ol.) *stanforte*, (ang.) *pamphlet* 'pamflet' → (ol.) *panfleto* stb. (Domokos 2001).

zöngétlenedés jelensége.²³ A japán adatközlő akcentusában érdekes módon előfordult szóvégi és szó eleji zöngétlenedés is, noha egyik sem jellemző sem a magyar, sem a japán fonológiára: *gond* (jap.) [gont], *de* (jap.) [tɛ]. Elképzelhető, hogy ennek az akcentuselemnek a megjelenésében a tipológiai jelöltség játszik szerepet (Eckman 2008), ami egy újabb idegen akcentust befolyásoló tényezőre hívja fel a figyelmet. Mindazonáltal a jelöltség kérdése az akcentuselemzés szempontjából nem releváns, mert nem L1 szinkrón fonológiájáról ad információt.

A leníció és a fortíció mellett a hasonulásokra (pl. képzési hely szerinti vagy zöngésségi hasonulás) is érdemes figyelmet fordítani az akcentuselemzés során: mássalhangzók találkozásakor különböző kölcsönhatások léphetnek életbe, melyek L1 és L2 közötti eltérései fontos akcentuselemekhez vezethetnek. Az olasz adatközlő például két zörejhangkapcsolatot is helyhasonulással oldott fel (az olasz fonológiában ugyanis ezek a kapcsolatok rosszul formáltak): *egy pár* (ol.) [ˈɛppa:r], *egy vacsorám* [evˈvɔ:tʃorɑm]. A magyar regresszív zöngésségi hasonulást minden adatközlő jól alkalmazta a kijelölt szövegrészletekben, ami csak az orosz esetében természetes, hiszen a másik három nem magyar adatközlő nyelvében a jelenség másképp vagy egyáltalán nem működik; néhány jól alkalmazott példa: életben (ang.) [ˈe:lɛdbɛn], *szereztem* (ol.) [ˈsɛ:restem:], *jogcímen* (or.) [ˈjoktsi:mən] stb. A zöngésségi hasonulás (és különböző változatainak) alkalmazása azonban gyakran gondot okoz idegen nyelven való megszólaláskor, ami akcentuselemekhez vezethet. Mind a hasonulásoknak, mind más fonológiai folyamatoknak számos egyéb válfaja lehet még fontos az akcentuselemzés számára: mindezek segítséget nyújthatnak a kutatóknak L1 szinkrón fonológiájának elemzésében, illetve a jelenségek produktivitásának felmérésében.

3.3. A szótagszerkezet szerepe

A szótagszerkezet akcentusra gyakorolt hatásait külön is érdemes megvizsgálni, ugyanis az idegen akcentusnak igen fontos és kevésbé tudatos jellemzői állhatnak vele összefüggésben (Huszthy 2014). Bizonyos hanghelyettesítéseket és fonológiai folyamatokat a szótagszerkezetre lehet visszavezetni, mint az olasz

²³ A szóvégi zöngétlenedés nem azonos azzal a 20. lábjegyzetben említett „zöngéhiánnyal”, amely az angol beszélő akcentusában lépett fel. A laringális realizmus az „aspirációs” nevezett nyelvekben a mélyszerkezeti zöngé hiányát feltételezi (ami az akcentusban is megnyilvánulhat), míg a szóvégi zöngétlenedés folyamat, mely a mélyszerkezeti zöngés zörejhangot alakítja zöngétlenné megnyilatkozás végén (Honeybone 2012).

akcentus már említett [ɛ] → [e] cseréjét vagy a szóvégi mássalhangzó utáni svá-betoldást.

A szótaghatárok esetleges nyelvenkénti eltérései is eredményezhetnek akcentuselemeket, a szótagok zártsága például befolyásolhatja a hangsúly helyzetét, valamint a magánhangzók és mássalhangzók hosszát (vö. a 4.2. pont példáival is). A nyelvek különböző formában lehetnek érzékenyek a „szótagsúlyra” (l. Gordon 2006), aminek hatására egyes akcentusokban „nehézzé” válhatnak a hangsúlyos szótagok (pl. magánhangzónyújtás vagy mássalhangzó-gemináció útján), míg „könnyűvé” a hangsúlytalanok (pl. magánhangzó-rövidítéssel vagy mássalhangzótréssel).

A kísérletben szereplő akcentusok közül az olasz, az angol és az orosz is érintett a szótagsúly kérdésében, de leginkább az olasz, melyben magánhangzónyújtást és -rövidülést is találunk a hangsúly függvényében. Az olasz fonológiában a hangsúlyos szótagnak kötelező nehéznek lennie (vagyis kódamássalhangzót vagy kételemű szótagmagot kell tartalmaznia), a hangsúlytalan szótagokban ellenben nem szerepelhetnek hosszú magánhangzók (Krämer 2009, 134–135). Az olasz szótagsúly-érzékenység hatásai szépen kirajzolódnak az olasz akcentusban, az idegen nyelveket legmagasabb szinten beszélő olaszok sem szokták tudni elkerülni őket (Huszthy 2013), így az ismertetett kísérlet adatközlőjének viszonylag enyhe akcentusában is megjelennek (a magyar felnőtt alanyok csupán 77%-ban vélték idegen akcentusnak). A nemrég látott *szerztem* (ol.) [ʃe:rɛstɛm:] szóban például megnyúlik az első magánhangzó, mert az adatközlő bizonyára megtanulta, hogy a magyarban az első szótag szokott hangsúlyos lenni (bár egy olasz ösztönösen a második szótagot hangsúlyozná ebben a szóban). Még a flegei (1987) terminológia szerinti „új” hangok is megnyúlhatnak az akcentusban, vagyis a szótagszerkezet nem veszi figyelembe a hangminőséget, pl.: *közben* (ol.) [kø:zbɛn].²⁴ A magánhangzónyújtás ebben a példában arra is felhívja a figyelmet, hogy a [zb]-kapcsolatot az olasz beszélő tautoszillabikusként kezeli (a [z] tehát nem kódában van), máskülönben az adatközlő nem érezné szükségesnek a magánhangzó megnyújtását, hiszen a szótag már eleve nehéz lenne: ez érv Bertinetto (2004) állítása mellett, aki az /sC/-kapcsolatoknak két-féle szótagolását is lehetségesnek tartja a szinkrón olasz fonológiában (vö. a 4.3. ponttal).

A következő példákban a hangsúlyos magánhangzó megnyúlása mellett a hangsúlytalan (magyarban hosszú) magánhangzók lerövidülése is

²⁴ Az olasz adatközlő Sziciliából való, így anyadialektusában nem szerepelnek palatális labiális magánhangzók.

megfigyelhető: *vidéken* (ol.) [ˈviːdeken], *időpontom* (ol.) [ˈiːdɔpɒntom], *vacsorám* (ol.) [ˈvɔːtʃorám]. Ezek a példák szintén az olasz fonológia hatását tükrözik, ahol egy szóban (sőt klitikumcsoportban, vö. a 3.4. ponttal) csak egyetlen hosszú magánhangzó szerepelhet, és az is csak hangsúlyos nyílt szótagban. Az angol és az orosz adatközlő akcentusában is előfordul a hangsúlyos magánhangzók megnyújtása, de az olaszhoz képest kevésbé következetesen, pl.: *nagyon* (ang.) [ˈnɔːjɒn], *olyan* (ang.) [ˈɔːjɒt]; *milyen* (or.) [ˈmiːjɛn], *behozni tilos* (or.) [ˈbeːhozni ˈtʰiːloʃ]. Következésképp problémát jelenthet a csupa könnyű szótagból álló magyar szavak kiejtése olyan nyelvek anyanyelvi beszélői számára, melyekben a szóhangsúly összefügg a szótagsúllyal (a témára visszatérek a 4.2. pontban).

3.4. A szegmentumokon túl

Végül a szubszegmentális és szupraszegmentális akcentusjegyekre térek ki, elsősorban a prozódia, azon belül is a hangsúly, a hanglejtés és az esetleges tonális jellegzetességek kapcsán. A 2. pont kísérletének adatközlői jól megtanulták a magyar hangsúlyozás fő szabályát, voltaképpen „túl jól” is, mert sokszor minden egyes szó első szótagját hangsúlyozzák a felvételeken, noha többnyire csak az ún. „klitikumcsoportok” eleje hangsúlyos a magyarban (tehát számos hangsúlytalan szó is előfordul egy mondatban, l. Siptár–Törkenczy 2000, 32). Mivel a nyelvek egy jelentős részében a szóhangsúly helyzete nem stabil (vagyis nem mindig ugyanaz a szótag hangsúlyos a szavakban), a hangsúlyozás eltévesztése gyakori akcentuselemnek számít; ám erre csak egyetlen példa akadt a 2. pont kísérletében, az angol beszélő tolta egy ízben előrébb a hangsúlyt a *mit csináljak* kifejezésen: (ang.) [mittʃiˈnaːljɔk] (a témáról bővebben l. 4.2. pont).

A hanglejtést illetőleg minden adatközlőnek eltért a beszéddallama a magyar köznyelvben megszokottól, így a nyelvjárási beszélőknek is. A székely például az erősebben hangsúlyozott klitikumcsoportokat rendkívül magas hanglejtéssel indította, mely a végére ereszkedett csak le. Az orosz ehhez némileg hasonló beszéddallamot alkalmazott, csakhogy minden egyes szó esetében: az első hangsúlyos szótagot magas hanglejtéssel ejtette, a többi alacsonnyal, ami idegen hangzást eredményezett (talán ennek köszönhető, hogy az alanyok a négy akcentus közül az orosz jelölték meg legidegenebbnek). Az olasz beszélő túl nagy dallamíveket írt le bármelyik magyar változathoz képest, gyakran változtatva a magas és a mély hanglejtést, de a kettő közül is a magas dominált. Az angol beszélő meglehetősen monoton prozódiaát használt, alapvetően mély intonációval, jelentősebb dallamívek nélkül. A japán adatközlő tonális prozódiaival

beszélt, nem hangsúlyozott minden szót, de egyes szótagokon szinte „énekelt” tónust jelenített meg. A *de* (jap.) [tɛ ɿ] szó ejtése például magas tónusával különösen kiemelkedett a környezetéből, míg a *gond* (jap.) [gont ʋ] szón élesen ereszkedő, a *volt* [vo:tɿ] szón pedig emelkedő tónus volt megfigyelhető.

Végezetül a beszédszünetek kitöltése is árulkodhat idegen akcentusról (Gósy et al. 2017).²⁵ A hezitálás jele univerzálisan egy elnyújtott semleges magánhangzó szokott lenni, amit a nyelvészek legtöbbször sváként jelenítenek meg, de hangminősége nyelvenként eltérhet. A magyar „őzés” többnyire valóban egy palatális-labiális /ø/-höz közeli svá ejtésében áll, az angol, az orosz és az olasz adatközlő azonban hezitáláskor egy illabiális /ɛ/-hez közelebb eső semleges magánhangzót használt, ami idegenül csenghet a magyar fül számára.

A tanulmány 3. pontjában áttekintettem az akcentust alkotó fő hangtani tényezőket, egyszersmind tömören elemezve a 2. pontban bemutatott kísérlet adatközlőinek akcentusjegyeit. Az itt látott felépítés az akcentuselemzés egyik lehetséges eljárása is egyben. Azonban be kell látnunk, hogy noha Flege (1981) szerint az akcentust szegmentális, szubszegmentális és szupraszegmentális jegek alkotják, a dialektális és az idegen akcentus elkülönítéséhez mindez mégsem elegendő, hiszen efféle különbségek natív és nem natív változatok között egyaránt fennállhatnak. A két jelenség közötti különbségtétel mégis alapvető az akcentuselemzés módszerének szempontjából, ha a beszélők anyanyelvének vagy anyadialektusának szinkrón fonológiáját idegen akcentusukon keresztül szeretnénk vizsgálni.

4. Az akcentus felhasználása szinkrón fonológiai kutatásokban

A tanulmány utolsó fejezete egyúttal kitekintés néhány olyan fonológiai területre, melyeken az akcentuselemzés valós segítségére lehet a kutatóknak. Három példát fogok hozni a magyarok (4.1., 4.2.) és az olaszok (4.3.) idegen akcentusának jellegzetességei közül, melyek elméleti kérdéseket világítanak meg, illetve megerősítik az adott nyelv fonológiájáról korábban gondoltakat, melyek tesztelésére az anyanyelvi szókészlet nem biztosít kellő anyagot.

²⁵ A beszédtempója mind a négy idegen nyelvű adatközlőnek viszonylag gyors volt, és nem árult el akcentusjegyet.

4.1. Mássalhangzónyúlás és -rövidülés a magyar akcentusban

Ahogy az előző pontban is volt már róla szó, a magyar nyelvben előfordulnak gemináták, de a mássalhangzó-hosszúság különböző okokból mégsem tekinthető teljes mértékben kontrasztívna (Siptár 1994, 189). Az egyik ilyen ok, hogy a geminátát tartalmazó magyar szavak legnagyobb csoportja a jövevényszavaké; egyes elképzelések szerint a gemináció mintegy az „idegenségérzetet” hivatott megőrizni ezekben a szavakban. Nádasdy (1989) írt először az idegen szavakban feltűnő „magyaros” mássalhangzónyújtásról, melynek külön érdekessége, hogy a jelenséget az átadó nyelv fonológiája legtöbbször nem is indokolja, pl.: (ang.) *doping* → (magy.) *dopping*, (ang.) *sweater* → (magy.) *szvetter*, (ol.) *mafia* → (magy.) *maffia* stb. A geminációt kiváltó hangtani környezetet Nádasdy rövid magánhangzók szomszédosságában határozza meg.

A jelenség nagyon produktívna mutatkozik a magyar fonológiában, és a fentén kívül valószínűleg számos más hangtani motivációja is lehet, kiválóan alkalmas például klasszikus optimalitáselméleti (Kager 1999) keretben való megközelítésre, ahol a különböző kiváltó okok egymással konfliktusban álló korlátokként fogalmazhatók meg. A nyúláson kívül továbbá egy ellentétes, mássalhangzó-rövidülési tendencia is megfigyelhető a magyar fonológiában, mely szintén idegen szavak kiejtését jellemzi, és OT-ben a nyúlással párhuzamosan elemezhető, különböző forticiós és leníciós korlátok interakciója révén (Huszthy 2016b).²⁶ A magyar nyelv újabb és újabb jövevényszavaiban időről időre feltűnnek új példák a jelenségre, de ha tömegével szeretnénk ilyeneket találni, a magyar akcentushoz érdemes fordulnunk.

A magyar nyelvtanulók nagy hajlandóságot mutatnak egyes L2-mássalhangzók „eredeti” hosszának megváltoztatására, így ahol vannak gemináták (pl. a latinban és az olaszban), azokat gyakran lerövidítik, más rövid mássalhangzókat pedig megnyújtanak. A mássalhangzóhossz megváltoztatása fonológiai jelenség a magyarban, és Nádasdy megfigyelésével összhangban valóban az [+idegen] szóelemeket jellemzi, mint ahogy a magyarok idegen akcentusának is része. Néhány kiragadott példát hozok a jelenségre páros megjelenésére olaszul tanuló magyarok akcentusából. A következő szavakban a kijelölt intervokális mássalhangzók eredeti hossza tendenciaszerűen megváltozik a magyar kiejtésben: (ol.) *tappeto* 'szőnyeg' → (magy.) *ta[p]e[t:]o*, (ol.) *cioccolato* 'csokoládé' → (magy.) *cio[k]ola[t:]o*, (ol.) *Grosseto* 'toszkán város' → (magy.) *Gro[s]e[t:]o*,

²⁶ Néhány példa latin eredetű jövevényszavakból: *akkord*, *apparátus*, *paraffin*, *kolléga* stb. (Huszthy 2016b).

(ol.) *preoccupare* 'aggódik' → (magy.) *preo[k]u[p:]are*, (ol.) *occasione* 'alkalom' → (magy.) *o[k]a[s:]ione*, (ol.) *improvvisare* 'rögtönöz' → (magy.) *impro[v]i[dz:]are* stb. (Huszthy 2016b).

Az idegen akcentus ennek a jelenségkörnek az esetében számos új adattal gazdagíthatja a szakirodalmat. Továbbá felhívhatja a figyelmet újabb elemzési lehetőségekre is, például a magyar fonológiában esetlegesen feltételezhető metrikai korlátokra,²⁷ melyek meghatározhatják az idegen kiejtés ritmusát, így befolyásolhatják a mássalhangzók hosszát a szavakban (részletekért l. Huszthy 2016b).

4.2. Olaszul tanuló magyarok szótagolási hibái

A következő példa a magyar akcentus elméleti felhasználhatóságára szintén olaszul tanulók kiejtéséből származik (korábbi kutatások eredményei alapján, l. Huszthy 2013; 2016a; 2016c). A különböző nyelvek feltételezett szótagszerkezetét szintén jól mintázza az idegen akcentus, ugyanis számos szegmentális és szubssegmentális jelenség hozható kapcsolatba a szótagolással, ahogy a 3.3. pontban már esett róla szó. Ugyanitt láthattuk, hogy olasz fonológia érzékeny a szótagsúlyra: a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie, amit az olaszok magánhangzónyújtással érnek el (pl.: *c[ˈa:]pito* 'felbukkan-E/1', *cap[ˈi:]to* 'megért-igenév'). A magyar nyelvtanulók hamar elsajátítják az olasz szótagsúly-érzékenységet, így olaszosan meg is nyújtják a nyílt szótagok hangsúlyos magánhangzóit.²⁸ Csakhogy bizonyos mássalhangzócsoportok másként szótagolódnak a magyar és az olasz fonológiában, ezért a magyar nyelvtanulók zártnak éreznek olyan szótagokat, melyek az olaszok számára nyíltak. A magyarok így olykor elmulasztják megnyújtani azokat a magánhangzókat,

²⁷ Az egyik ilyen korlátjavaslat a TROCHEE, mely a trochaikus lábak (egy nehéz és egy könnyű szótag) preferenciájára vonatkozik, és más korlátokkal kiegészülve jól magyaráz olyan mássalhangzóhossz-változásokat, melyek a következő jövevényszavakban és akcentusos ejtésű szavakban tetten érhetők: *aszimmetria* [ˈbs:imetrijɒ], *Hula Hoop* → *hullahopp*, *Wafelini* [ˈvɒfɛli:ni], (ol.) *fusilli* 'csavart tészta' → (magy.) *fusszili*, (ol.) *lapilli* 'vulkáni kötörmelék' → (magy.) *lappili*, (ol.) *rucola* → (magy.) *rukkola*, (ol.) *Topolino* 'Mikieđer' (magy.) [ˈtop:oli:no], (ol.) *litorale* 'partszakasz' (magy.) [ˈlit:ora:lɛ] stb. (Huszthy 2016b, 137).

²⁸ A magyar fonológia eleve nem érzékeny a szótagsúlyra, de jövevényszavak magyar adaptációjában mégis megfigyelhető egy szótagsúly-érzékenységi tendencia, amire már Nádasy (1989, 199) is felhívja a figyelmet. Ez összefüggésben állhat azzal, hogy olaszul tanuló magyarok igen könnyen elsajátítják az olasz fonológiára jellemző szótagsúly-érzékenységet.

melyeket az olaszok egyébként megnyújtanak, hiszen már eleve nehéznek gondolják a szótagot.

A zörejhang plusz likvida (továbbiakban TR) kapcsolatok a magyar fonológiában kettészótagolódnak (azaz heteroszillabikusak), az olaszban azonban egy szótagkezdetet alkotnak (azaz tautoszillabikusak). Mindez valójában csak elméleti feltételezés, de az olaszok és a magyarok idegen akcentusa is alátámasztja. Az olaszok a hangsúlyos magánhangzót TR előtt is megnyújtják, holott az olaszban egyébként nincsenek „szupernehéz” szótagok, amire számos fonológiai érv van (Krämer 2009, 32), pl.: *m*[a:]*dre* 'anya', *Pi*[ε:]*tro* 'Péter' stb. A TR előtti hangsúlyos magánhangzónyújtás az olaszok idegen akcentusát is jellemzi, ami megerősíti az olasz szótagszerkezet akcentusra való kihatását, pl.: (sp.) *pu*[e]*blo* 'falú' → (ol.) *pu*[ε:]*blo*, (sp.) *P*[a]*blo* 'Pál' → (ol.) *P*[a:]*blo* stb. (Huszthy 2013). A magyarok ellenben jellemzően elmulasztják megnyújtani a TR előtti hangsúlyos magánhangzókat olaszul beszélve, noha minden más nyílt szótagban megnyújtják a hangsúlyos magánhangzót (vö. a 28. lábjegyzettel). A mulasztás oka minden bizonnyal az, hogy a szótagot a magyar fonológia interferenciájára már nehéznek érzik a kódamássalhangzó miatt, így feleslegessé válik a magánhangzónyújtás az olasz szótagsúly-érzékenységnek eleget téve, pl.: (ol.) *l*['i:]*tro* 'liter' → (magy.) *l*['i]*tro*, (ol.) *v*['e:]*tro* 'üveg' → (magy.) *v*['ε]*tro*, (ol.) *all*['e:]*gro* 'vidám' → (magy.) *all*['ε]*gro*,²⁹ (ol.) *s*['o:]*pra* 'fent' → (magy.) *s*['o]*pra*, (ol.) *ott*['o:]*bre* 'október' → (magy.) *ott*['o]*bre*, (ol.) *l*['a:]*crima* 'könny' → (magy.) *l*['a]*crima*, (ol.) *C*['a:]*pri* → (magy.) *C*['a]*pri* stb. (Huszthy 2016c). A magyar akcentus tehát megerősíti a magyar fonológiában a szótagszerkezetről gondoltakat, vagyis a sok nyelvben egyébként tautoszillabikus TR-kapcsolatokat a magyar beszélők heteroszillabikusként kezelik. Ez az akcentuselem egyébként az olaszul legmagasabb szinten beszélő magyarok akcentusában is gyakori, ami arról árulkodik, hogy L1 szótagszerkezetének befolyását igen nehéz kivédeni idegen nyelvet beszélve.

A szótagszerkezethez kapcsolódik egy másik jellegzetes magyar akcentusjegy is, amely az olasz nyelv kiejtésének egy kényes pontját érinti: mégpedig a hangsúlykiosztást. Az olaszban a szóhangsúly a szavak utolsó három szótagjának bármelyikére eshet, aminek nyelvtörténeti okai vannak, ezért a hangsúly helyzete fonológiailag nem mindig megjósolható. A magyarok ugyanakkor

²⁹ Azokban a példákban, melyekben olaszul hosszú [e:] található a TR előtt (pl. *vetro*, *allegro* stb.), a magyarok spontán [e] → [ε] hanghelyettesítést is alkalmaznak, a magyar magánhangzó-hosszúsági fonémikus ellentét miatt (l. Huszthy 2016c). A megrövidülő [a]-t ellenben nem cserélik magyar [ɒ]-ra; valószínűleg azért, mert tisztában vannak vele, hogy ilyen hang az olaszban nincs, míg [ε] és [e] van.

szinkrón logikát tulajdonítanak az olasz hangsúlykiosztásnak, és így három és több szótagú szavakban gyakran eltévesztik.³⁰ Egy korábbi kutatás (Huszthy 2016c) eredményeképpen azt a megfigyelést tettem, hogy a magyar olaszul beszélők a szótagszerkezettel összefüggésben választják ki a hangsúlyos szótagot a problémás olasz szavakban, míg az olasz fonológiában a szótagnak nincs köze a hangsúly kijelöléséhez.

Azokban a három vagy több szótagú olasz szavakban, melyek tartalmaznak egy zárt szótagot, a magyarok jellemzően a zárt (tehát már eleve nehéz) szótagra helyezik a szóhangsúlyt, és nem teszik „feleslegesen” nehezzé a nyíltat magánhangzónyújtással. A következő példákban ez éppenséggel egybeesik a helyes olasz kiejtéssel is:³¹ (ol.) *albero* 'fa' → (magy.) *albero*, (ol.) *fabbrica* 'gyár' → (magy.) *fabbrica*, (ol.) *volante* 'kormány' → (magy.) *volante*. A következő három példában azonban ugyanezen logika alapján rossz hangsúlyozást alkalmaznak a magyarok: (ol.) *cornice* 'keret' → (magy.) *còrnice*, (ol.) *nocciola* 'mogyoró' → (magy.) *nòcciola*, (ol.) *Taranto* 'pugliai város' → (magy.) *Tarànto* stb. Egyes TR-kapcsolatot tartalmazó szavak is ide sorolhatók, ugyanis a mássalhangzócsoport félreszótagolása is teremthet olyan, magyarok számára zárt szótagokat, melyek magukra vonzzák a szóhangsúlyt, pl.: (ol.) *ànatra* 'kacsa' → (magy.) *anàtra*, (ol.) *celebre* 'híres' → (magy.) *celebre*, (ol.) *macabro* 'haláli' → (magy.) *macàbro* stb.³² Ezek a szavak olaszul három nyílt szótagból állnak, a magyar akcentusban azonban a második szótag zárt: ez megerősíti a TR-kapcsolatok magyar félreszótagolásának hipotézisét egy másik megközelítésből is.

A magyar akcentusban megfigyelhető félrehangsúlyozás oka egy fonológiai félreértés, mely két ellentétes szótagsúly-érzékenységi elv spontán felcserélésében áll. A *Stress-to-Weight principle* (SWP) alapján a szóhangsúly adott (diakrón vagy más okoknál fogva), ám a hangsúlyos szótagnak nehéznek kell lennie, ami betoldási folyamatokkal járhat: ez jellemzi az olasz fonológiát. A *Weight-to-Stress principle* (WSP) alapján a szótagok súlya az, ami adott, és a hangsúly az eleve nehéz szótagot keresi, hogy ne kelljen végbemennie betoldási folyamatoknak: ez jellemzi a magyar akcentust a fenti példákban (a két elvvel kapcsolatban l. Kager 1999, 155; Krämer 2009, 183–186). A magyar hangsúlyválasztásban

³⁰ A hangsúlykiosztási hibák kérdése azokban a szavakban releváns, melyekben az utolsó előtti és az az előtti szótag lehet potenciálisan hangsúlyos, mert a véghangsúlyt az olasz helyesírás jelöli.

³¹ A hangsúly helyét ezekben a példákban az olasz hagyományoknak megfelelően balra dőlő ékezetekkel jelölöm.

³² Azokban a szavakban, melyek több zárt szótagot vagy a magyar fonológia számára is csupa nyílt szótagot tartalmaznak, a magyar olaszul beszélők ugyancsak meghatározott logika szerint osztják ki a szóhangsúlyt, a részletekért l. Huszthy (2016c).

tehát éppen az olasz fonológia szótagsúly-érzékenységének ellentéte jelenik meg, mert a beszélők jellemzően nem a hangsúlyos szótagot teszik nehezzé, hanem a már eleve nehéz szótagot teszik hangsúlyossá.

4.3. Az olaszok idegen akcentusának „egységessége”

Az olasz nyelv olyan rendkívüli dialektális változatossággal bír, amellyel Európában talán csak a német vetekedhet. A szélsőséges nyelvi rétegződés kialakulását Itália földrajzi és történelmi adottságai is elősegítették, és az különböző szociális és egyéb okoknál fogva (pl. identitástudat, dialektális büszkeség stb.) máig élesen fennáll (Domokos 2009, 73–74). Mindezzel egy időben – szinkrón szemléletben – az olasz nyelvjárások fokozatos kiegyenlítődése is megfigyelhető egy erős standardizáció hatására, melyet főleg az északolasz befolyású média közvetít (Beccaria 1988, 65). Az „italianizáció”-ként számon tartott jelenség elsősorban a szóhasználatot érinti, de a grammatikát is befolyásolja (elsősorban a morfológiát); ennek ellenére a nyelvjárások megőrizni látszanak hangtani vonásaikat (Berruto 2000, 28–29).

Mindennek tudatában meglepő lehet az a megfigyelés, melyet egy nem régi kutatás hozott felszínre: eszerint, amikor olaszok idegen nyelven szólalnak meg, anyadialektusuktól teljesen függetlenül jól felismerhető és fonológiai összetételében majdnem teljesen megegyező olasz akcentust produkálnak (l. Huszthy 2013; 2014; 2016a).³³ Az olaszok idegen akcentusának egységessége többek között arról árulkodik, hogy a dialektusok szinkrón kiegyenlítődése mégiscsak számottevően érinti a hangtant, legalábbis annak fonológiai komponensét. Az akcentuselemzés az olasz fonológia szinkrón tanulmányozásának számos területén nyerhet jelentőséget, például segíthet a fonológiai folyamatok produktivitásának, illetve esetleges lezárultának és lexikalizálódásának megítélésében.

Az olasz akcentus alapvetően megerősíti az olasz fonológia szinkrón állapotáról gondolt legfontosabb feltételezést, miszerint az a törléses folyamatok helyett inkább a betoldásosokat preferálja (Huszthy 2015). A 2. pont kísérletében szereplő olasz beszélő esetében már láthattunk erre konkrét példát a gyakori svá-betoldások kapcsán (vö. a 3.2. és 3.3. pontokkal). Az olasz akcentusban emellett nemcsak szó végén jelenhet meg epentetikus svá, hanem rosszul

³³ A kutatás korpusza egy 68 olasz beszélővel készített akcentuselemzési felmérés, az adatközlőket az olasz nyelvterület hat dialektális makrorégiójából válogattam ki. Az olasz akcentust alkotó legfontosabb fonológiai tényezők valamennyi dialektális terület beszélőinél kimutathatók voltak (Huszthy 2013; 2014).

formált mássalhangzó-kapcsolatok elemei között is. Az akcentusból kiderül, hogy a zárhangok zörejhanggal való találkozása (TC) továbbra is rosszul formált az olasz hangtanban, az olaszok ugyanis igen gyakran használnak javító stratégiákat ezek megjelenésekor.³⁴ A beszélők, a diakrón példákkal ellentétben, az akcentusban törléses és hasonulásos folyamatokat csak elvétve alkalmaznak a TC-kapcsolatok feloldására, helyettük svát szűrnek be, és olykor megnyújtják a zárhangot is. A betoldások oka feltehetőleg a törlés elkerülése, illetve a bemeneti szegmentumok megőrzése (Huszthy 2015), pl.: (ang.) *selected text* 'kiválasztott szöveg' → (ol.) [se'lek:ətɪdə 'tek:əstə], (ném.) *gibt es 'van* → (ol.) [ˈɡɪb:ətes], (ang.) → (ol.) *latest[ə] questions* 'a legutóbbi kérdések', (ang.) → (ol.) *moving[ə] to Australia* 'Ausztráliába költözve' stb.

Mint a 3. és a 4.2. pontokban tapasztalhattuk, az olasz akcentusnak fontos elemei köthetők a szótagszerkezethez. A hangsúlyos magánhangzók jellegzetes megnyúlására már sok példát láttunk, az olasz fonológiában azonban a jelenség ellentéte is felbukkan, hiszen az olaszban nincsenek hosszú hangsúlytalan magánhangzók. Ennek hatására az olasz akcentusban jellegzetesen megrövidülnek L2 hangsúlytalan magánhangzói (többnyire a diftongusok is monoftongizálódnak, ami arról árulkodik, hogy a beszélők hosszú magánhangzóként kezelik őket), pl.: (ném.) *H[o:]chheilige* 'legszentebb' → (ol.) [(h)o'xajlige], (ném.) [y:] *bersetzen* 'lefordít' → (ol.) [yba'zets:ən], (ném.) *L[e:]bensmittel* 'élelmiszer' → (ol.) [leben'zmit:el], (ang.) *close r[i:]d* 'alaposan olvas' → (ol.) [ˈklɔwzrid], (ang.) *hydrobob* ['haɪdrəsbɒb] 'hidrobob' → (ol.) [(h)ajdrobob] stb. Hasonló, szótagszerkezettel összefüggésben álló akcentusjegyek valamennyi olasz adatközlő kiejtésében egyaránt nagy számban előfordultak, dialektális hovatarozásától függetlenül.

Szintén a szótagszerkezethez kapcsolódik az olasz fonológia egyik visszatérő problémája, az /sC/-kapcsolatok szótagolása. Az /sC/-t jellemzően heteroszillabikusnak tekintik a fonológusok (pl. Kaye 1992), az olasz fonológiában mégis ambivalensnek tűnik a csoport szótagolása, olykor ugyanis tagadhatatlanul tautoszillabikus (l. Bertinetto 2004). Az olasz akcentuson keresztül az utóbbi állítás

³⁴ A TC-kapcsolatok nyelvtörténetileg is rosszul formáltak voltak az olaszban, és a diakróniában törléssel és helyhasonulással oldódtak fel, pl.: (lat.) *abstractus* 'absztrakt' → (ol.) *astratto*. A mai olasz beszélők ugyanebben a latin szóban viszont már betoldást használnak ejtéskönyvítésül: *ab[ə]strac[ə]tus*. Külön kutatást érdemelne, ehhez kapcsolódóan, az olaszok latin kiejtése is: annak kielemezése, hogy a szinkróniában hogyan oldják meg az olaszok azokat a hangtani problémákat, melyeket a diakróniában már kiküszöböltek az olasz nyelv kialakulásakor. Hasonló kutatásra nem találtam szakirodalmi precedenst, de informális megfigyelések azt mutatják, hogy az olaszok egyenesen „diszlexiás tüneteket” produkálnak latin szövegek felolvasásakor.

alátámasztható, mégpedig több egymástól független akcentuselem kapcsán is (Huszthy 2016a). A 4.2. pontban a /TR/-csoportokat azért tekintettük tautoszillabikusnak, mert az olaszok megnyújtják előtte a hangsúlyos magánhangzót, így már nem jut hely kódamássalhangzó számára a szótagban (Krämer 2009, 135). Hasonló magánhangzó-nyújtás /sC/-kapcsolatok előtt is előfordul az olasz akcentusban, pl.: (ang.) *pr[ɒ]sper* 'virágzik' → (ol.) *pr[ɔ:]sper*, (sp.) *b[u]sco* 'keres-E/1' → (ol.) *b[u:]sco* stb. További érvet szolgáltatnak milderre a réshangok mássalhangzókkal való kapcsolatai is (FC). Az olasz fonológiában nyelvtörténeti okokból nincs zörejhankapcsolat az /sC/-n kívül, ám az olasz akcentuson keresztül fel lehet mérni, hogy az olaszok hogyan kezelnek más ilyen csoportosulásokat. Az FC-t a beszélők sosem javítják ki akcentusukban, így az feltehetően jól formálnak számít, a TC-vel ellentétben. Ráadásul FC előtt az olaszok ugyanúgy megnyújtják a hangsúlyos magánhangzót, mint TR előtt, pl.: (ném.) *N[a]cht* 'éjszaka' → (ol.) *[na:xtə]*, (ném.) *Gesch[ɪ]chten* 'történet-pl' → (ol.) *[geʃi:çten]* stb. A rosszul formált TC előtt azonban a hangsúlyos magánhangzó rövid marad, mint korábbi példákban is láthattuk. Eszerint a réshang plusz mássalhangzó csoportok tautoszillabikusak az olasz akcentusban. Az /sC/ is az utóbbiak közé tartozik, de közismert különlegessége folytán kétféleképpen is szótagolódhat az olasz fonológiában (Bertinetto 2004). További érvet szolgáltat milderre a zöngésségi hasonulás is, amely az /sC/-n csak opcionálisan megy végbe az olasz akcentusban. Elképzelhető, hogy az /s/ csak akkor zöngésül zöngés mássalhangzó előtt, amikor azzal egy szótagkezdetet alkot, ha ellenben kódába kerül, zöngétlen marad (Huszthy 2016a).

A zöngésségi hasonulás rendkívül összetett és problematikus jelenség az olasz hangtanban, viselkedésének megfejtéséhez nem elegendő az olasz nyelv anyaga, szükség van az olaszok idegen akcentusára, illetve jövevényszótesztek-re is (egy aktuális kutatás részleteiért l. Huszthy 2016d). Az /sC/-n kívüli zörejhankapcsolatokban ugyanis az olaszok egyáltalán nem alkalmaznak regresszív zöngésségi hasonulást, pl.: *vo[dk]a*, *foo[tb]all*, *sur[fb]oat*, *backslash* [bek'zɛʃ:ə] (az utóbbi eset különleges, mert az /s/ zöngésül a zengőhang előtt, azonban a [z] előtti [k] zöngétlen marad). Az akcentuselemzés tehát megkönnyítheti és kiegészítheti minden olyan jelenség közelebbi vizsgálatát, amely az anyanyelvi szókincsben nem, vagy csak részlegesen mutatható ki: ezek felbukkanása még a jövevényszavakban is többnyire korlátozott, az akcentusban azonban korlátlan lehet.

5. Konklúzió

Az idegen akcentus – gyakorlati hátrányai ellenére – számos elméleti előny-nyel bír, elsősorban a szinkrón fonológiai kutatások számára. Az ebben a tanulmányban bemutatott kutatási iránynak, az akcentuselemzésnek nem célja az akcentus kiküszöbölése, hiszen az valószínűleg lehetetlen. (Aki az akcentusát el kívánja rejteti, annak javasolt az adott idegen nyelv egy dialektális akcentusának elsajátítása, ami alkalmas módszer lehet az anyanyelvi beszélők ideiglenes megtévesztésére, vö. a 14. lábjegyzettel). Az akcentuselemzés fő célja tehát az akcentus kihasználása és felhasználása: az akcentus alapján feltérképezni L1 produktív fonológiáját, azokon a komponensein keresztül, melyek aktívan befolyásolják L2 kiejtését.

Az akcentus nyelvelméleti előnyei között szerepel a korlátlan adatgyűjtés lehetősége, bizonyos fonológiai folyamatoknak ugyanis korlátozottak a bemenetei egyes nyelvek anyanyelvi szókincsében, ám visszaköszönnek az idegen akcentusban (vö. a 4. pont példáival). További segítséget nyújthat az akcentus a fonológiai folyamatok produktivitásának megítélésében. Amelyik jelenség ugyanis a szinkróniában lezárul, lexikalizálódva vagy analógiás úton még tovább működhet L1-ben, az idegen akcentusban azonban nem jelenik meg. L1 fonológiájának nyitott kérdései innovatív irányból közelíthetők meg az akcentuson keresztül, idegen nyelvek jellegzetes kiejtése alátámaszthat elméleti feltételezéseket, például a szótagszerkezettel kapcsolatban (vö. a 3.3. és a 4. pontokkal).

Az akcentus jelensége tehát elméleti nyelvészeti szempontból kiválóan felhasználható, kimeríthetetlen nyersanyagforrás. Az akcentuselemzés módszerre természetesen részleteiben még kidolgozásra vár, sőt valószínűleg minden nyelv akcentusához külön-külön érdemes hozzáfinomítani. Az olasz akcentus esetében például különösen nagy szerephez jutnak a szótagszerkezeti kérdések (többek között a szótaggal kapcsolatos fonológiai folyamatok teszik ugyanis igazán egységessé a különböző dialektusú olaszok idegen akcentusát), ez azonban más nyelvek esetében nem feltétlenül van így. További kutatási irány lehet közeli rokon nyelvek idegen akcentusainak összehasonlítása, illetve leánynyelvek akcentusos alapnyelvi ejtésének megfigyelése (például az olasz akcentussal ejtett latiné, vö. a 34. lábjegyzettel), mindez nyelvtörténeti tapasztalatokat is kiegészíthet. Az akcentuselemzés ugyan az akcentus elméleti felhasználását tűzi ki célul, a módszer kidolgozása mégis gyakorlati úton valósítható meg, mégpedig minél több nyelvhez kötődő akcentus közelebbi vizsgálatával, és a nyelvek szinkrón fonológiájának az akcentussal való összevetésével.

Irodalom

- Altenberg, Evelyn P. – Robert M. Vago 1983. Theoretical implications of an error analysis of second language phonology production. *Language Learning* 33: 427–447.
- Balogné Bérces Katalin 2017. *A News Feedem a Facebookon: Fonológiaalapú laringális nyelvtipológia*. *Nyelvtudományi Közlemények* 113: 147–166.
- Beccaria, Gian Luigi 1988. *Italiano antico e nuovo*. Milano: Garzanti.
- Bent, Tessa – Ann R. Bradlow 2003. The interlanguage speech intelligibility benefit. *The Journal of the Acoustical Society of America* 114: 1600–1610.
- Berruto, Gaetano 2000. La varietà del repertorio. In: Alberto Sobrero (szerk.): *Introduzione all’italiano contemporaneo: La variazione e gli usi*. Roma, Bari: Laterza. 3–36.
- Bertinetto, Pier Marco 2004. On the undecidable syllabification of /sC/ clusters in Italian: Converging experimental evidence. *Italian Journal of Linguistics* 16: 349–372.
- Bhatia, Tej K. – William C. Ritchie (szerk.) 2004. *The handbook of bilingualism and multilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Boersma, Paul – Silke Hamann 2009. Loanword adaptation as first language phonological perception. In: Andrea Calabrese – Leo Wetzels (szerk.): *Loan phonology*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins. 11–53.
- Chang, Charles – Alan Mishler 2012. Evidence for language transfer leading to a perceptual advantage for non-native listeners. *The Journal of the Acoustical Society of America* 132: 2700–2710.
- Costamagna, Lidia – Stefania Giannini (szerk.) 2003. *La fonologia dell’interlingua: Principi e metodi di analisi*. Milano: Franco Angeli.
- Domokos, György 2001. Anglicismi nella lingua italiana. *Verbum Analecta Neolatina* 2: 295–305.
- Domokos György 2009. A metafonézis az olasz nyelvjárásokban: Egy hangtani jelenség leírásának módszertana. In: É. Kiss Katalin – Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba: PPKE BTK. 73–84.
- Doughty, Catherine J. – Michael H. Long (szerk.) 2003. *The handbook of second language acquisition*. Malden, MA & Oxford: Blackwell.
- Eckman, Fred R. 2008. Typological markedness and second language phonology. In: Hansen Edwards – Zampini (2008, 95–115).
- Flege, James E. 1981. The phonological basis of foreign accent: A hypothesis. *TESOL Quarterly* 15: 443–455.
- Flege, James E. 1987. The production of “new” and “similar” phones in a foreign language: Evidence for the effect of equivalence classification. *Journal of Phonetics* 15: 47–65.
- Flege, James E. 1995. Second language speech learning: Theory, findings, and problems. In: Winifred Strange (szerk.): *Speech perception and linguistic experience: Issues in cross-language research*. Baltimore: York Press. 233–272.
- Flege, James E. – Murray J. Munro – Inn R. A. MacKay 1995. Factors affecting strength of perceived foreign accent in a second language. *Journal of the Acoustical Society of America* 5: 3125–3134.
- Giles, Howard 1970. Evaluative reactions to accents. *Educational Review* 22: 211–227.
- Gordon, Matthew K. 2006. *Syllable weight: Phonetics, phonology, typology*. New York, London: Routledge.

- Gósy, Mária – Dorottya Gyarmathy – András Beke 2017. Phonetic analysis of filled pauses based on a Hungarian–English learner corpus. *International Journal of Learner Corpus Research* 3: 151–176.
- Gut, Ulrike 2007. Foreign accent. In: Christian Müller (szerk.): *Speaker classification: Fundamentals, features, and methods*. LNAI 4343. Heidelberg: Springer. 75–87.
- Gut, Ulrike 2009. Non-native speech: A corpus-based analysis of phonological and phonetic properties of L2 English and German. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Hansen Edwards, Jette G. 2008. Social factors and variation in production in L2 phonology. In: Hansen Edwards – Zampini (2008, 251–279).
- Hansen Edwards, Jette G. – Mary L. Zampini 2008. *Phonology and second language acquisition*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Honeybone, Patrick 2012. Lenition in English. In: Terttu Nevalainen – Elizabeth Closs Traugott (szerk.): *The Oxford handbook of the history of English*. Oxford: Oxford University Press. 773–787.
- Huszthy, Bálint 2013. L'accento straniero degli italiani: Esiste un "accento italiano" comune? *Verbum Analecta Neolatina* 14: 167–181.
- Huszthy, Bálint 2014. Accento italiano: Il ruolo della struttura sillabica. In: Vinko Kovačić et al. (szerk.): *Zbornik Međunarodnoga znanstvenog skupa u spomen na prof. dr. Žarka Muljačića (1922–2009)*. Zagreb: FF Press. 299–308.
- Huszthy, Bálint 2015. Conservatività come caratteristica fonologica in sincronia. *Verbum Analecta Neolatina* 16: 243–262.
- Huszthy Bálint 2016a. Újraelemezhető-e az olasz nyelv fonológiája az olaszok idegen akcentusán keresztül? In: Gécszeg Zsuzsanna (szerk.): *LingDok* 15. Szeged: SZTE NYDI. 95–115.
- Huszthy Bálint 2016b. *Cappuccinóba completát?* A mássalhangzóhossz magyar aszimmetriái idegen szavakban. In: Balázs József – Bojtos Anita – Paár Tamás – Tompa Zsófia – Turi Gergő – Vadász Noémi (szerk.): *Studia varia*. Tanulmánykötet. Budapest: PPKE BTK. 121–141.
- Huszthy, Bálint 2016c. *Intrighi macabri*: Alla scoperta dell'accento ungherese nel parlare l'italiano. *Verbum Analecta Neolatina* 17: 149–194.
- Huszthy, Bálint 2016d. Italian as a voice language without voice assimilation. In: Kate Bellamy – Elena Karvovoskaya – George Saad (szerk.): *Proceedings of ConSOLE XXIV*. Leiden: Leiden University Centre for Linguistics. 428–452.
- Ioup, Georgette – Steven H. Weinberger (szerk.) 1987. *Interlanguage phonology: The acquisition of a second language sound system*. Cambridge, MA: Newbury House.
- Kager, René 1999. *Optimality Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaye, Jonathan 1992. Do you believe in magic? The story of s+C sequences. *SOAS Working Papers in Linguistics and Phonetics* 2: 293–313.
- Keys, Kevin J. 2001. State of the art: Interlanguage phonology. Factors and processes in the development of a second language phonology. *Revista Brasileira de Lingüística Aplicada* 1: 155–190.
- Kovács Gábor 2014. Idegennyelv-elsajátítás. In: Lukács Ágnes – Pléh Csaba (szerk.): *Pszicholingvisztika*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 593–674.
- Krämer, Martin 2009. *The phonology of Italian*. Oxford: Oxford University Press.
- Ladefoged, Peter – Ian Maddieson 1996. *The sounds of the world's languages*. Oxford & Cambridge, MA: Blackwell.
- Major, Roy C. 1987. Foreign accent: Recent research and theory. *International Review of Applied Linguistics* 25: 185–202.

- Major, Roy C. 2001. Foreign accent: The ontogeny and phylogeny of second language phonology. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Major, Roy C. 2008. Transfer in second language phonology: A review. In: Hansen Edwards – Zampini (2008, 63–94).
- Munro, Murray J. 2008. Foreign accent and speech intelligibility. In: Hansen Edwards – Zampini (2008, 193–218).
- Munro, Murray J. – Tracey M. Derwing 2011. The foundations of accent and intelligibility in pronunciation research. *Language Teaching* 44: 316–327.
- Nádasdy, Ádám 1989. Consonant length in recent borrowings into Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 39: 195–213.
- Piske, Thorsten – Ian A. R. MacKay – James E. Flege 2001. Factors affecting degree of foreign accent in an L2: A review. *Journal of Phonetics* 29: 191–215.
- Selinker, Larry 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10: 209–231.
- Scovel, Tom 1969. Foreign accents, language acquisition, and cerebral dominance. *Language Learning* 20: 245–253.
- Siptár Péter 1994. A mássalhangzók. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 183–272.
- Siptár, Péter – Miklós Törkenczy 2000. *The phonology of Hungarian*. Oxford: Oxford University Press.
- VanPatten, Bill – Alessandro G. Benati 2010. *Key terms in second language acquisition*. London: Continuum.

The theoretical benefits of foreign accent

Abstract: Foreign accent is a practically unavoidable phenomenon accompanying second language speech production. L2 learners generally consider it a mistake and tend to minimise its effects; fortunately, with limited success only, since foreign accent represents a priceless data source for phonologists. One of the most significant components of foreign accent stems from the interference with L1's synchronic phonology: productive phenomena are transferred onto L2 pronunciation. The method called Foreign Accent Analysis aims to analyse L1 phonology through L2 production, i.e., on the basis of the speakers' foreign accent. This paper introduces the theoretical principles of the method, clarifies some terminological questions by way of an experiment of accent perception, and illustrates the procedure with examples from the typical foreign accent of Hungarian and Italian speakers.

Keywords: foreign accent; productivity; second language acquisition; accent recognition; Foreign Accent Analysis

